

olvashatunk az antológiában, címe ugyanis nem egyszerűen *Rajzolatok* (ahogyan a 72. lapon áll), hanem *Rajzolatok a magyar nemzet legregyebb történetéből*. A németből fordított Szechenyi-szövegeknél nincs feltüntetve a fordító neve, így a kevésbé figyelmes olvasó (amennyiben nem olvassa el az életrajzi bevezetést) esetleg észre sem veszi, hogy e művek eredetileg nem magyar nyelven íródtak. A *Blick* között részletének szövege egyébként megegyezik K. Papp Miklós fordításával, csaknagym két helyen (a 253. l. utolsó és a 258. l. utolsó előtti bekezdésében) néhány szó kimaradása miatt értelmetlenné torzult. A Vajda Péter *Erkölcsei beszédeiből* vett szemelvényeket Kemény Gábor kiadása alapján közlik; ám (forrással ellentétben) eimulasztják megemlíteni, hogy a — meglehetősen nagy számban előforduló — zárójeltek tulajdonképpen az eredeti kézirat azon helyeit jelölik meg, amelyeket az 1840-es évek cenzúrája kihagyandóaknak minősített. Néhány esetben megfeledeztek a között szövegek pontos lelőhelyének feltüntetéséről: így Vachott Sándor feleségéhez írt levele mellől az első publikáció helye, Frankenburg *Nyílt levele* és Petrichevich Horváth Lázár cikkei mellől pedig a megjelenés (újságcikkneként egyáltalán nem közömbös) évszáma hiányzik. Ezeket az apró fogyatékoságokat főleg azért érezzük zavaróknak, mert véleményünk szerint minden egyetemi tankönyv és segédkönyv egyik feladata a hallgatóknak a lehető legnagyobb filológiai pontosságra való szoktatása lenne.

Az egyes írókról szóló rövid életrajzok általában megfelelnek rendeltetésüknek. (Bár Toldyba — talán sajtóhiba következtében — egy tárgyi tévedés csúszott: *A magyar költészet története* nem 1851-ben, hanem 1854-ben jelent meg.) Annál kevésbé mondhatjuk el ugyanezt a jegyzet-szótárról, melyben — mind a név-, mind a szó-magyarázatokban — rengeteg hiány és következetlenség

akad. Először is teljesen helytelen, hogy a szöveggyűjtemény előző, a felvilágosodás korát bemutató kötetéhez tartozó magyarázatokat is a jelen kötet apparátusa tartalmazza — hiszen e két testes kötetet többnyire nem együttesen használják. Azon sem éppen könnyű eligazodni, hogy milyen szempontok alapján határozták el a szerkesztők a kötet végén álló jegyzet-szótár anyagát a lapalji lábjegyzetekétől; egyes dolgokat ugyanis itt is, ott is megtalálhatunk, míg másokat mindkét helyen hiába keresünk. A jegyzetapparátus kirívó hiányosságait csak néhány, teljesen találmokra kiválasztott példán szemléltetjük. A Petrichevich Horváth Lázár *Egypár komoly szó a maga idején illetőleg a magyar szépirodalmat* c. alig 5 lapnyi cikkében (652—656. l.) található nevek és fogalmak közül a következők maradtak magyarázatok nélkül: Chateaubriand, Engel, Rotteck, Tocqueville, catoi, chimaera, caudinau kapuk, kottéria. Jósika *Iff. Bekesi Ferenc kalandjai* c. művéből közölt részlet egyetlen lapjáról (490. l.) jegyeztük ki az alábbi, a jegyzet-szótárból hiányzó neveket és idegen szavakat: Archimedes, corregens, demonstráció, lapiták, vielle garde, phlegmatic. Bosszantó az idegen keresztneveknek a jegyzet-szótárban megfigyelhető következetlen írásmódja: az eredeti formájukban meghagyott nevek ugyanis itt a Ravailiac Ferenc, Sismondi János-féle elavult, ma már komikusan ható alakokkal keverednek. Mellesleg megjegyezve: a jegyzetkészítés kérdéseit, a különféle típusú kiadványok jegyzetelésének módszereit ideje volna egyszer már elvszerűen tisztázni. — A képmelléletek összeválogatása igen jól sikerült (külön elismerést érdemel, hogy a szerkesztők a változatos képanyagon keresztül nemcsak az irodalom, hanem a többi művészetágak fejlődésének érzékeltetésére is törekedtek), technikai kivitelük viszont meglehetősen gyarló.

Oltványi Ambru

FAZEKAS MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI

Sajtó alá rendezte Julow Viktor és Kéry László. A bevezetést Julow Viktor írta. — Magyar Klasszikusok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1955.

Fazekas Mihály életének és műveinek a lehető legteljesebb feltárásával több mint száz évig maradt adós a magyar irodalomtörténetírás. A Fazekas-életmű is olyan sorsra jutott, mint korának nem egy írójé: egy-egy művük igen ismertté vált, de életük és munkásságuk egy része körülhomály derengett. Bizonyos egyszerűsítéssel mondva: a *Ludas Matyi* és néhány vers

jelezte hosszú ideig Fazekas helyét irodalmunkban. Mórícz Zsigmond 1905-ben azt írta Fazekasról és „neveletlen fiáról”, hogy „... folyton olvasva és mégis ismeretlenül élte Ludas Matyi első száz évét. Írójáról egészen elfeledkezett a történet... Csak félhomályban látszott előttünk életének ködén át a költő alakja.” (Uránia, 1905.) Ez az egyáltalán nem hízlgő — de nagyon

igaz — megállapítás most végre érvényét veszteszte Julow Viktor és Kéry László Fazekas körül végzett munkásságával, akik egyszerre négy Fazekas- (illetve róla szóló) kötetet viszik közelebb a költő életéhez és irodalmi működéséhez a szakembereket és a nagyközönséget egyaránt. A Szépirodalmi Könyvkiadónál, a Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent Fazekas-kötet bevezetője mögött Julow Viktor több mint kétszáz oldalas monográfiája, a versek, prózai művek, műfordítások, levelek és a jegyzet-apparátus mögött pedig a két kötetes szövegkritikai kiadás áll. A Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent kötet értékét növeli, hogy — időben megelőzve a kritikái kiadást és a monográfia megjelenését — *először* teszi közzé Fazekas összes műveit. A feltáró munka, mint mindig, itt is különös jelentőséggel bír, hiszen ennek a munkának több évtizedes komoly szakvéleményt kellett helyesbítene. Ahogy ezt a monográfiában Julow Viktor meg is fogalmazta: „Fazekas kevésművű, de szemben minden eddigi véleményel: nem egymivű író. Hogy ezt csak a költészetéhez igazi megértéssel közeledő néhány méltatója (Illyés Gyula, Horváth János, Kovács Máté, Szauder József és Waldapfel József) tudta érzetelni, de igazában senki sem bizonyította: ennek az az oka, hogy ezidáig nem készült el a Fazekas-versek keletkezésének időrendje, s így költői fejlődéséről nem lehetett képet alkotni... Így zsengek, Fazekas út- és hangkereső alkotásai elkeveredtek az érett remekművekkel és elhomályosították őket” (121. old.).

Fazekas jelentős költője korának, aki Faludi és Amadé költészetén tanulja a poézist kollégiumi éveiben, azután Földi kezét fogja, Csokonai egyik legbensőbb költőbarátja, a XIX. század tizes éveiben pedig már Petőfi felé készíti az utat (Ludas Matyi, Hortobágyi dal, A krumpli). Bizonyos egyszerűsítéssel mondva, két helyen játszódik le ennek a nagyszerű költőnek és embernek az élete: a debreceni gyermek- és diákkort az ifjúkori külföldi katonáskodás váltja fel, amelyet ismét a debreceni férfi- és öregkor évei követnek.

A debreceni kollégium tanáraitól éppúgy a felvilágosodás eszméit veszi át, mint egy évtizeddel később a Martinovics-per egyik költő vértanúja, Szentjóni Szabó László. Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Diderot és D'Holbach tanításai, eszméi mindkettőjüket a felvilágosodás magyar harcosaivá nevelték. Am kettőjük útja mégsem volt egy. Fazekas, ha át lépi is a debreceni „civis köztársaság” határát, és messi kiűldöt jár be, visszatér falai közé, Szentjóni messi túlhaladja, és vissza sem tér többé. Fazekas, noha visszarad, kiábrándul a harcokból a

Németalföldön, a felvilágosult császár híve marad, jozefinista álláspontját mindvégig megtartja, a jakobinus forradalmat nem érti meg; Szentjóni viszont 1791 után *ithon* találja meg elégedetlenségének kivezetőjét Martinovicsék gyakorlati jelentőségűnek szánt mozgalmában. Fazekast a felvilágosodás eszméi mellett mindvégig kötötte a debreceni hagyományok provinciális öntudata (ezért harcolt Kazinczyval, félreértve őt), Maróthy, Hatvani, Sinai Miklós, Varjas tanárok működésének főlemelő példája is. Ez a kettős vonás határozza meg Fazekas számára a felvilágosodás eszméinek sajátos elfogadását. Konkrétá és gyakorlati jellegűvé váltak benne ezek az eszmék, elsősorban a felvilágosodás humanizmusát tette magáévá. Ennek a humanizmusnak — nem pedig radikális, társadalmat forradalmian átalakító eszméinek áll hatása alatt és irtózik el az embertípró háborútól, akárcsak előtte Ányos vagy Barsay.

Julow Viktor bevezetőjében magának Debrecennek sajátos fejlődéséből eredeztetni Fazekas valóban ellentmondásos felfogását és életművét. A költő iránti szeretetéből következik, hogy olyan nagy melegséggel és közvetlenséggel rajzolja meg Fazekas ember-költői alakját. Mindamellet tudományos pontossággal tárja fel és követi nyomon Fazekas fejlődését és pályáját. Ha (helyszűke miatt) néhol csupán egy-egy képet, mozzanatot villanthat csak fel Fazekas életéből, mindig igyekszik megmutatni, hogy az egyes tartalmi elemek és formai vonások hová és meddgy fognak fejlődni, hogy az olvasó megtudja azt, hogyan teszi magáévá és módosítja a költő a rokokó alkotásait, vagy a pásztor idillek képei mennyire rejtek magukban a későbbi erőteljes vonású népi-paraszti alkotások realitásának csiráit. A bevezető egyik szép fejezetében azt vizsgálja, hogyan csillantja fel a szerelmes versek rokokójában a népdalok egészséges, tiszta erotikáját. Sőt, korai korszakának nyelvi és kompozíciós tömörsége egyben előlegezi a Ludas Matyi tömörségét is.

Fazekas fejlődéséhez szükséges volt az a kiábrándulás, amellyel megvált a hadseregtől 1796-ban. Nem utolsó sorban szentimentalizmusában jelentkezik ez a vonás. A bevezető nem foglalkozik Fazekas szentimentalizmusával. Azért tartjuk jelentősnek szentimentalizmusát, mert a mezővárosi polgár plebejus szentimentalizmusaként jelentkezett, amely 1795 után alakult ki, és igen inessze járt az ugyanakkor kialakuló nemesi szentimentalizmusból. A bevezető ötödik fejezete és a hatodik fejezet első fele lehetőségeihez képest elég részletesen foglalkozik a szentimentalizmus elemeivel, Fazekas *termesztel-* és *barátszeretettel*. De hiányzik annak

a kifejezése — ha vázlatosan is —, miért, hogyan és milyen mértékben jutott el Fazekas a szentimentalizmushoz? Nagy csalódásban, kiábrándulásban volt része a költőnek, s ez bizonyos kritikai magatartást alakított ki benne társadalmi jelenségekkel szemben. Az 1790-es évek közepén a felvilágosodás humanizmusa jegyében kiábrándul a háborúból. Ez szükségszerűen vonta maga után, hogy elfordult a nemesi harci dicsőségtől is. Azonban ez az elfordulás nemcsak a felvilágosodás humanizmusának jegyében ment végbe, hanem a *racionalizmus* is erősen áthatotta. A *Józan ész* erejével veti el azt a harcot, amelyben „cimekért” és „dicső nevekért” kell hadakozni, de nem az emberségért. A Katonai búcsúének-ben azt írja: „Józan eszem már sohasem győtrik bajnoki gondolatok.” Elveti a „Márs műhelyét” (a vers elején) és a „hérosságot” (a vers végén), a nemesi dicsőség hadi erényét. Nem ezektől búcsúzik, hanem a vitéz barátoktól, akikben az *ember-hóst* tisztelte: „Pálmáim s méltóságim Ti legyetek igaz barátim!” Az *Egy véres ütközet* estvéjén serkent gondolatokban a „hatalmas ember!”-hez szól, aki akkor érdemel „szebb nevet”, ha az érdekesnek segít ügyén, s nem akkor, ha „... felvaukkodásból százezer atyja fiát levágat.” — Azonban megtaláljuk versében annak a jelét is, hogy Fazekas a ráció erejétől többet várt. Mintha kétkednék a racionalizmus eredményeiben: „Óh, kedves élet legsanyarúbb neme! (t. i. az álom) ugyan mi szükség volna reád, ha az ember e jó kis világot s benne magát okosan szeretné?” Amit a vers végén mond a „vitéz karokról”, megismétli szó szerint az *Óh, kannibálok...!*-ban is, amely nemcsak a jakobinus forradalom iránti értetlenségét mutatja, hanem azt is, hogy Fazekas nem tesz különbséget küzdelem és küzdelem között. Embertelen vérontást lát igaz ügyért vagy zsarnoki kényért vívott harcban egyaránt (akárcsak alig két évtizeddel előtte Ányos). Innen fordul el az emberi érzelem és a természet világához. A kb. 1796 táján írt *Egy férje* elestén kesergő özvegy c. versében Fazekas gondolataira nem a ráció nyomja rá bélyegét, hanem az *érzés*, a *szeretem szenvedélye*. Az özvegy nem a tudáshoz, a rációhoz fordul segítségért, hanem a szív érzéseire: „Jer lelkem! nyomozzuk a halál völgyein... Ne félj, mert vezérem lévén a szerelem, A színtelen árnyak között is meglelem... Óh jer, reppents hozzá utolsó lehellet! Hiszen itt rezeg ő csak a szívem mellett.” Az érzelmi hangulatot fokozzák a hasonlatok, amelyekben valósággal „egymásba játszik” a piros rózsza, a liliom, az ibolya és férje véreinek, szépségének, a hervasztó halálnak képe. Az ember belső érzésvilága és a természet összhangjának

folyamatát olvashatjuk a vers végén, amely átvezet Fazekas természet-verseinek sorába. — Ha szemügyre vesszük egymás után a költő természet-verseit, vajon nem szentimentalizmusát mutatják-e? (Ilyen értelemben is igaz, hogy Fazekas a kertész irodalmunkban. Nála is a lefojtott erők és szenvedélyek éppen ezeken keresztül találnak kiutat.) Vagy Az alpesi bölcs fordításának ezek a sorai:

A bölcs Alcidon, ott a szűz természet ölében
Sok gyönyörű napokat töltött; a városi
lárma
S udvari pompa fogák azelőtt zabolán;
a hiúság
És alacsony nagyság tetszett neki, a tunya
véték
Csalszavait követé;

A vers további részeit, akár Ányos, a „tipikus” szentimentálisan költő is megírhatta volna. Terminológiája az elvonulás eszméje, a természetben való gyönyörködése vajon nem a legerőteljesebb polgári szentimentalizmus-e?

Természet! ámbár rettenetes vagy is,
Mégis szeretlek, még haragod szavát,
S orcád komor tekintetét is
Tisztelem én, noha borzongva.

— ilyet csak az írhat (és fordíthat), aki a legmélyebben átéli a társadalmi élet fonákosságait, aki a társadalmi kényszert a legerősebben érzi az emberre súlyosodni. Elvonulni az emberektől (mint kollektívától) — nem miszantrópia ez Fazekasnál (mint ahogy Rousseau-nál sem az), de egy igazabb világ keresése. Ilyen igazabb világot keres a Fazekasnak tulajdonított Különös történet és per c. prózai vázlat is, amely Rousseau Uj Heloise-ára emlékeztet. Ott is a feudális zsarnokság kényét messzi tudják maguktól az akkor még eszményképnek tartott Angliában (Bomston angliai birtoka). De a szerelem halálán is győzedelmeskedő erejének motívuma Ányos szentimentális költészetének vonásait, forró szenvedélyét idézi (pl. Titkos Polyxéna). A tüzes csók, a forró érzések hideg tagokat elevenítettek meg (érdemes megfigyelni a forró-hideg ellentétek szentimentális jelentőségét). A *tavaszeleje* pedig a legőszintébb és legforróbb szabadságvágy kifejezője. A természet, a tavasz, a szabadság szimbóluma (akárcsak Ányosnál vagy Szentjóni Szabónál). A szabadságszeretet mély átélése és átérzése végigkíséri Fazekast egész életén és egyik lényeges vonása a Ludas Matyinak, akit nem tud többé békóba verni semmiféle földesúri kényszer.

A versek — egy-két kivétellel — mind, a próza: művek, fordítások és levelek egy része

belekerültek a kötetbe a szövegkritikai kiadás anyagából. Természetesnek vehető, hogy a szövegkritikai kiadásból a kétes-értékű verseket és prózai munkákat nem vették át ebbe a kötetbe a sajtó alá rendezők. — De nem érthető teljesen, hogy miért változtatták meg a szövegkritikai kiadáshoz képest néhány vers időbeli elhelyezését? Az indokolt lehet, hogy egy ilyen, nagyközönség számára készült kiadásban a versek legelőjére került az ismeretlen keltezésű. Az én poézisom c. költemény anélkül, hogy a Fazekas-életmű igazi egységén csorbát ejtene. „Mint Fazekas népies költői programját megfogalmazó verset hozták e kötet élére” — írják a Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent kötet jegyzeteiben. De mivel magyarázható, hogy ezt a verset közvetlenül (az 1790—95 közötti) A szem tüze és a Mancihoz címűek követik, megelőzve a Feltette hatalmas... címűt, amelynek megjelenési helyét és idejét pontosan ismerik? Nemcsak az 1790—95-ös számok utalják a jelzett két verset későbbi helyre, de az életrajzi adatok is ezt erősítik meg. Éppen a szövegkritikai kiadás és nem utolsó sorban a monográfia bizonyítja ezt a leghitelesebben. A kritikai kiadás e két vershez tartozó jegyzete még szorosabb határidők — 1791—1792 — közé helyezi keletkezésük valószínűlegese idejét.

Ugyanígy feltűnő, hogy az Exsurge cor meum — amelyről a kritikai kiadás jegyzete

azt mondja: „Keletkezésének ideje nem ismert. Stílusának egyszerűsége, higgadtsága, felvilágosult sztoicizmusa a DMK-ban (Debreceni Magyar Kalendárium, 1819—1828) megjelent versekéhez hasonló. Fazekas késői férfikorában keletkezhetett” (278. l.) — megelőzi az 1819 előtti, *A serdülő bajuszhoz* írt versét. Ez utóbbról viszont ezt jegyzik meg: „Fazekas idősebb férfikorából való, de mivel a DMK-ban nem jelent meg, valószínű 1819 előtről.” (263. l.) A Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent kötet egyik versjegyzete sem jelzi az ott felvett időrendi elhelyezés indokolását vagy egyáltalán a versek keletkezésének valószínű idejét. Ilyen módon ellentmondás van az egyes kötetek megállapításai között, és ez bizonytalanságot idézhet elő.

Arra a kérdésre pedig, hogy egy kétkötetes kritikai kiadás és egy terjedelmes monográfia mellett indokolt-e ez a kiadás — Fazekas költői népszerűségét figyelembe véve, igen lehet válaszolni. A kritikai kiadás csak szakember számára kezelhető könnyen, ugyanakkor nem adhat még csak néhány oldalas (a bevezetőhöz hasonló) értékelő magyarázatot sem. Fordítva viszont, a monográfia csupán a legszükségesebb Fazekas-művek részleteit idézhette. A Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent kötet könnyen áttekinthető módon adja mindkettőt.

Kovács Győző

MOLIÈRE VÁLOGATOTT VÍGJÁTÉKAI

„A világirodalom klasszikusai.” A bevezető tanulmányt Illvés Gyula, a jegyzeteket Süpek Ottó írta. Új Magyar Könyvkiadó. Budapest, 1954.

Kritikusok, esztétikusok, irodalomtörténészek Molière-portréiból egész arcképcsarnokot lehetne összeállítani. Molière, a pesszimista; Molière, a moralista; Molière, a polgárság szószólója; sőt, Molière, a romantikus — vagy ahogyan egyes romantikusok látták: Molière, a keserű, a rejtelmes, a tulajdon szíve sebei fölött kacagó *bajazzo*... De kérdés, lehet-e egyáltalán ezen a sokrétű, sokszínű, sokhangú életművön egyetlen eszmét számonkérni; lehet-e belőle egyetlen irányító gondolatot kielemezni? Lehet-e az egymás után következő (és nemegyszer megrendelésre írt) darabokat úgy tekinteni, mint egy bizonyos, esetleg fejlődő, fokozatosan kibontakozó középponti gondolat vagy élmény, határozott világnézet, sőt filozófia illusztrációit?

A kérdést sokan föltették már, sokan próbáltak így vagy úgy megfelelni rá; a feleletek azonban nem meggyőzőek. Molière élet-

műve nem szisztematikus mű. Inkább azt mondhatjuk rá: rögtönzészserű. És ez természetes is, hiszen ezeket a mindenestül színpadra kívánczoló darabokat nem holmi bölcselő, még csak nem is a szónak *racine-i* értelmében vett költő írta, hanem elsősorban és mindenekelőtt a színész és színigazgató, akinek szerep és siker kellett: — szerep, melyben sikert arathat, és siker, amiből társulataival együtt megélhet. Vígjátékainak jó része úgynevezett „kasszadarab” volt. Ő — ahogyan mondani szokták — nemcsak „az élet ütőerén tartotta rajta az ujját”, hanem a színházi életén is. Mi sem érthetőbb, minthogy — (figyelembe véve társulata körülményeit, színészei sajátos képességeit is) — olyan darabokat akart színre hozni, amelyekre „bemeget a közönség”.

Ez a tizenhetedik századi közönség pedig aligha nézett volna békén olyan színművet, amely túlságosan kemény ítéletet mondott